

УДК 615.12:615.15:159.944.4

<https://doi.org/10.24959/sphhcj.24.318>

Т. В. Крутських, В. В. Малий, А. А. Чегринець, О. Ю. Рогуля,
І. В. Бондарєва, Н. Г. Малініна

Національний фармацевтичний університет
Міністерства охорони здоров'я України, м. Харків

ОБҐРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СТРЕС-МЕНЕДЖМЕНТУ В АПТЕЧНИХ ЗАКЛАДАХ

Мета – визначення факторів стресу в роботі фармацевтичних працівників та доведення актуальності запровадження стрес-менеджменту в аптечних закладах.

Матеріали та методи: загальнонаукові методи (порівняння та узагальнення), контент-аналіз наукової та фахової літератури, метод опитування (анкетування), логічний та графічний методи.

Результати дослідження. Досліджено рівень стресу фармацевтичних працівників м. Харкова. Отримано результати власної оцінки фармацевтами їхнього психічного здоров'я та рівня задоволеності роботою в аптечному закладі. Проведено оцінку частоти виникнення стресових ситуацій у фахівців під час роботи в аптеці та визначено фактори, які впливають на розвиток стресу у фармацевтичних працівників. Визначено, що 74 % фармацевтів часто відчують стрес на робочому місці. Відповідно до результатів досліджень установлено, що для більшості фармацевтичних фахівців (62 %) найголовнішим стресором є незахищеність на робочому місці, неможливість покинути робоче місце (59 %) та відсутність перерв (56 %). Також на виникнення стресу у фахівців досить сильно впливають конфлікти з відвідувачами (48 %), тривалий робочий день (48 %) та повітряні тривоги (47 %). Під час проведення дослідження було встановлено, що стрес у працівників аптек частіше за все виявлявся у вигляді дратівливості (27 %) та швидкої втомлюваності (21 %).

Висновки. За результатами дослідження установлено, що фармацевтичні працівники під час виконання професійної діяльності піддаються постійному впливу факторів стресу. Обґрунтовано доцільність запровадження стрес-менеджменту в аптечних закладах, застосування якого позитивно впливатиме на психоемоційний стан працівників та їхню професійну ефективність.

Ключові слова: аптечний заклад; стрес; стрес-менеджмент; фактори стресу; фармацевтичний працівник.

T. V. KRUTSKIKH, V. V. MALYI, A. A. CHEGRYNETS, O. YU. ROHULIA,
I. V. BONDARIEVA, N. G. MALININA

National University of Pharmacy the Ministry of Health of Ukraine, Kharkiv

THE SUBSTANTIATION OF THE FEASIBILITY OF IMPLEMENTING STRESS MANAGEMENT IN PHARMACIES

Aim. To determine the stress factors in the work of pharmaceutical workers and prove the relevance of implementing stress management in pharmacies.

Materials and methods. The general scientific methods (comparison and generalization), content analysis of scientific and specialized literature, survey method (questionnaire), logical and graphic methods were used in the work.

Results. The stress level of pharmaceutical workers in Kharkiv was studied. The results of pharmacists' own assessment of their mental health and the level of job satisfaction in a pharmacy were obtained. The frequency of stressful situations among specialists while working in a pharmacy was assessed, and the factors affecting the development of stress among pharmaceutical workers were determined. It was found that 74 % of pharmacists often experienced stress at the workplace. According to the research results, it was determined that for the majority of pharmaceutical professionals (62 %), the most important stressor was insecurity at the workplace, inability to leave the workplace (59 %) and lack of breaks (56 %). Conflicts with visitors (48 %), long working hours (48 %) and air anxiety (47 %) had also a strong impact on the occurrence of stress among specialists. During the study, it was found that stress among pharmacy employees was most often manifested in the form of irritability (27 %), quick fatigue (21 %).

Conclusions. Based on the results of the study, it has been found that pharmaceutical workers are constantly exposed to stress factors during their professional activities. The expediency of implementing stress management in pharmacies has been substantiated; its use will have a positive effect on the psychoemotional state of employees and their professional efficiency.

Key words: pharmacy; stress; stress management; stress factors; pharmaceutical worker.

Стрес є невід'ємною частиною життя для багатьох людей, і вміння ефективно керувати ним є визначальним чинником забезпечення психічного та фізичного здоров'я. Ефективним засобом протидії стресу є запровадження стрес-менеджменту, який дозволяє швидко реагувати на стресові ситуації у повсякденному та професійному житті, зменшуючи їх негативний вплив і зберігаючи психологічну та фізичну стійкість. Стрес-менеджмент – це процес управління стресом з метою зниження його негативних наслідків щодо здоров'я та добробуту людини. Важливими складовими стрес-менеджменту є усвідомлення власних емоцій, визначення факторів, які викликають стрес (стресорів), та розвиток навичок управління стресом. Уміння розуміти та керувати власними емоціями, позитивно мислити, ретельно планувати робочий та особистий час, визначати стресори та комплексно вирішувати проблеми допомагають своєчасно реагувати на стресові ситуації у професійній діяльності та краще їх контролювати.

Екстремальні обставини, негативний вплив яких зазнає майже усе населення України, призвели до виникнення постійної тривоги, нервовості, агресії, відчуття невпевненості, які змінили стратегію поведінки значної кількості людей та вплинули на ефективність їхньої роботи. Негативні реакції стали очевидними на психологічному, фізіологічному та поведінковому рівнях працівників різних галузей [1]. Навіть без фактора війни професійна діяльність фармацевтичних працівників супроводжується високим рівнем стресу, який на сьогоднішній день ще підсилюється нестандартними умовами роботи. Фармацевти, які зазнають стресу на роботі, вразливі до негативного ставлення, і ці негативні емоції можуть зберігатися роками. Наприклад, дослідження проведені у Франції, свідчать, що 56,3 % фармацевтів зазнали виснаження, з-поміж яких 10,5 % страждають від тяжких симптомів. Відзначили, що перебувають у стані стресу, майже 60 % фармацевтів, опитаних в Австралії [2, 3]. Хронічний стрес і виснаження також пов'язують із погіршенням фізичного та психічного здоров'я. Чим більший стрес відчуває людина, тим важче їй справлятися

з подальшими стресовими факторами в різних аспектах життя [4].

З урахуванням вищезазначених факторів запровадження стрес-менеджменту в аптечних закладах є необхідним заходом для забезпечення ефективної роботи фахівців, підвищення якості надання фармацевтичної допомоги та збереження здоров'я та благополуччя працівників. Актуального значення перед запровадженням стрес-менеджменту в аптечних закладах набуває вивчення факторів стресу, що обумовлено необхідністю розуміння основних джерел стресу та подальшим розробленням персоналізованих підходів до стрес-менеджменту. Тобто замість того, щоб застосовувати загальні методи, можна ідентифікувати основні джерела напруги в аптеках і сконцентруватися на тих аспектах, які є важливими для конкретної групи людей чи ситуації. Ретельно спланована та адаптована система стрес-менеджменту можуть стати ключовим елементом успішного функціонування аптечних закладів у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам професійного стресу присвячена значна кількість наукових праць. З-поміж вітчизняних науковців цю проблематику вивчали В. М. Толочко, Л. В. Пляка, Т. В. Палько, Н. М. Самолюк, М. Ф. Гончар, М. Н. Василик та ін. [5-10]. У наукових працях висвітлено передумови виникнення робочого стресу, методи та засоби управління стресовими ситуаціями в робочому середовищі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових та фахових літературних джерелах досить повно розглянуто проблеми, пов'язані зі стресом на робочому місці в багатьох галузях. Однак на сьогоднішній день малодослідженими залишаються питання протидії стресу в роботі фармацевтів, враховуючи військові дії, завдяки запровадженню методів управління стресом в аптечних закладах.

Формулювання цілей статті. Визначити фактори стресу в роботі фармацевтичних працівників та обґрунтувати актуальність запровадження стрес-менеджменту в аптечних закладах.

Викладення основного матеріалу дослідження. Фармацевти є одними з найбільш доступних фахівців галузі охорони

здоров'я, які надають поради та консультації пацієнтам, що не можуть отримати своєчасно належну медичну допомогу внаслідок неможливості дістатися до медичних закладів та дефіциту медичного персоналу. Відповідно до посібників Міжнародної фармацевтичної організації (FIP) («Психічне здоров'я – посібник для фармацевтів» та «Довідковий посібник зі знань та навичок для професійного розвитку в галузі охорони психічного здоров'я») повноваження фармацевтичних працівників у зміцненні психічного здоров'я населення значно розширюються: фахівці мають надавати першу допомогу у сфері охорони психічного здоров'я, оптимізувати допомогу та фармацевтичне забезпечення до супроводу та психосоціальної підтримки пацієнтів [11]. Проте необхідно зауважити, що фармацевти, які працюють в умовах воєнних дій та надмірного навантаження, також можуть перебувати в емоційно нестабільному стані. У них можуть виникати проблеми, що пов'язані з ментальним здоров'ям, а саме: тривога, стрес, проблеми зі сном, дратівливість, депресія, емоційне вигорання. Не можна недооцінювати негативний вплив стресу на фармацевтів, адже дослідження показали, що вплив хронічного стресу негативно впливає на їх когнітивні та емоційні функції, що, безперечно, призводить до помилок під час надання відвідувачам аптек фармацевтичної допомоги і високої плинності кадрів [12].

Незважаючи на небезпечну ситуацію у місті Харкові, пов'язану з активними бойовими діями, багато фармацевтів залишилися і продовжують працювати та надавати

фармацевтичну допомогу населенню. Слід зауважити, що загальна кількість аптек, що працювали у Харкові в перші місяці повномасштабної війни, скоротилася більш ніж утричі порівняно з довоєнним періодом: у травні 2022 року їх кількість становила 227 із 772. Проте вже з червня почалося відновлення і станом на 1 вересня 2023 року кількість аптек, що працювали, зросла до 614, що склало 80 % від довоєнної кількості.

З метою обґрунтування доцільності запровадження стрес-менеджменту в аптечних закладах досліджено фактори стресу в діяльності персоналу аптек м. Харкова шляхом анкетування 214 фахівців у 2023 році. На початковому етапі встановлено соціально-демографічний портрет фахівців, анкети яких були відібрані для дослідження (табл. 1).

Необхідно зазначити, що під час формування соціально-демографічного портрета фармацевтичних працівників встановлено, що з-поміж персоналу аптек є фахівці, які свого часу змінили сферу діяльності, але вирішили повернутися до аптечної практики, оскільки через війну та певні обставини втратили роботу. Це свідчить про те, що професія фармацевта є завжди затребуваною як у мирному житті, так і в період війни або під час непередбачуваних ситуацій.

Запитання анкети передбачали оцінку фармацевтами власного психічного здоров'я та наявності у них симптомів стресу. Встановлено, що переважна більшість опитаних (52 %) оцінюють своє психічне здоров'я як добре (рис. 1). Значна кількість респондентів (38 %) оцінила як задовільне, що може бути обумовлено через стреси на робочому місці та воєнні дії.

Таблиця 1

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Показники	Значення, %	Показники	Значення, %
Стать		Посада	
Жінки	86	Асистент фармацевта	5
Чоловіки	14	Фармацевт	84
Вік		Завідувач аптеки	
Менше 20 років	8	Стаж роботи	
20-30 років	22	Менше 1 року	25
31-40 років	34	1-5 років	47
41-50 років	31	5-10 років	24
Старше 50 років	5	Понад 10 років	4

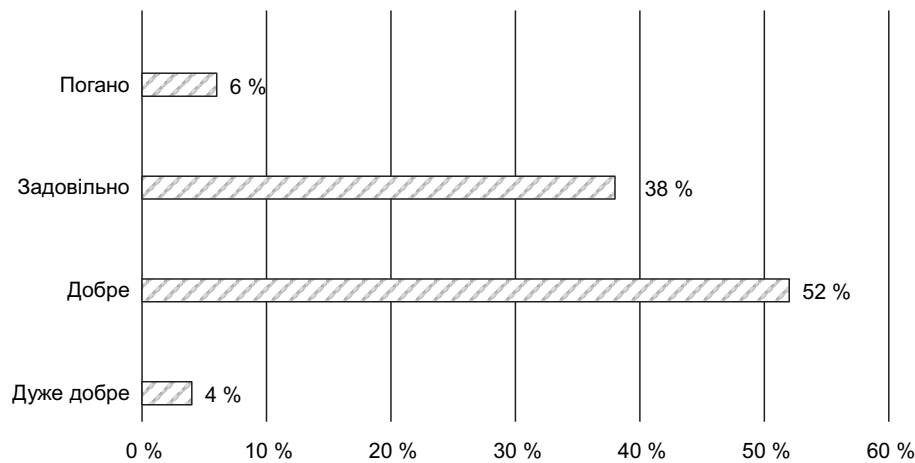

Рис. 1. Оцінка фахівцями власного психічного здоров'я

Стрес має негативний вплив на фізичне здоров'я фармацевтичних фахівців, оскільки призводить до збільшення ризику розвитку захворювань багатьох систем організму, особливо серцево-судинної, ендокринної, нервової, травної тощо. Але, оскільки люди по-різному сприймають стрес, його симптоми можуть суттєво відрізнятися. Результати аналізу симптомів стресу у фармацевтичних працівників (рис. 2) доводять важливість подальшого дослідження стресорів, оскільки 27 % фахівців відчувають дратівливість, 21 % швидко втомлюються, 19 % мають проблеми зі сном, у 12 % знижується концентрація уваги, у 9 % спостерігаються проблеми з пам'яттю, 7 % мають проблеми з апетитом і 5 % відчувають головний біль. Такі негативні наслідки стресу можуть впливати на ефективність роботи аптечних працівників, знижуючи якість надання фармацевтичної допомоги.

На наступному етапі було проаналізовано, наскільки часто працівники аптечних закладів відчувають стрес на робочому місці. За результатами анкетування встановлено, що переважна більшість фахівців (48 %) відчувають стрес досить часто, майже вдвічі менше (26 %) стверджують, що дуже часто стикаються зі стресом. Практично однакова частка опитаних зазначили, що важко відповісти на це запитання або що не часто відчувають стрес (відповідно 12 і 11 %). І лише 3 % фахівців зазначили, що не відчувають стрес під час роботи в аптеці. Отже, можна зробити висновок, що в цілому 74 % опитаних фармацевтичних працівників часто відчувають стрес на робочому місці, що може призвести до емоційного вигорання, зменшення задоволеності роботою і навіть до звільнення.

Працівникам аптек було запропоновано оцінити ймовірні фактори стресу за

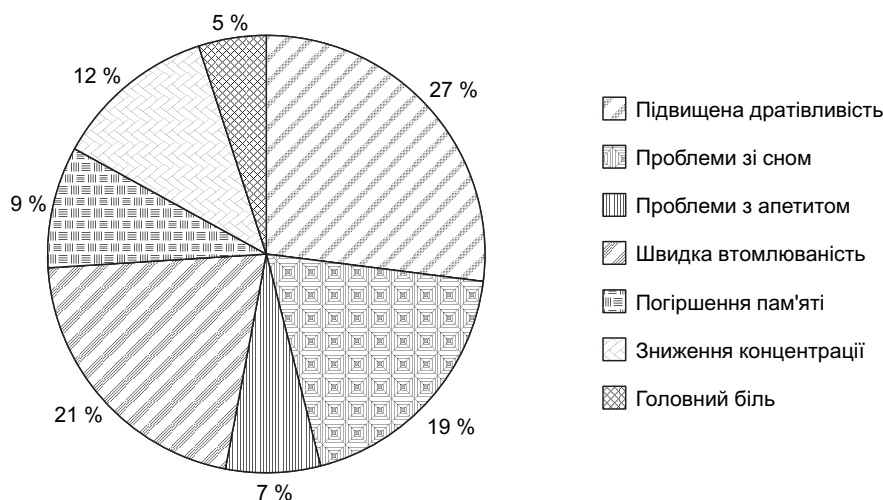

Рис. 2. Симптоми стресу, які відчувають фармацевтичні працівники

Таблиця 2

ФАКТОРИ СТРЕСУ В РОБОТІ ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Фактори стресу	Бали				
	1	2	3	4	5
Конфлікти в колективі	14 %	22 %	21 %	25 %	18 %
Конфлікти з керівником	8 %	14 %	27 %	32 %	19 %
Конфлікти з відвідувачами	4 %	7 %	17 %	24 %	48 %
Пригнічений психоемоційний стан відвідувачів	3 %	5 %	19 %	42 %	31 %
Надмірні навантаження	2 %	3 %	24 %	34 %	37 %
Відсутність перерв	1 %	2 %	12 %	29 %	56 %
Тривалий робочий день	1 %	4 %	15 %	32 %	48 %
Неможливість покинути робоче місце	1 %	1 %	4 %	35 %	59 %
Незахищеність на робочому місці	0 %	2 %	3 %	33 %	62 %
Повітряні тривоги	1 %	3 %	18 %	31 %	47 %

п'ятибальною шкалою (від одного бала (взагалі не впливає) до п'яти (дуже впливає на розвиток стресу) (табл. 2). Враховуючи сучасні умови роботи фармацевтів, перелік стресоутворювальних факторів містить такі, що пов'язані з воєнними діями, з обслуговуванням відвідувачів аптек і що враховують їх емоційний стан; фактори, що притаманні нормальним умовам праці, тобто завжди присутні в роботі фармацевта.

За результатами оцінки факторів, пов'язаних з війною, встановлено, що для більшості фармацевтичних фахівців (62 %) найголовнішим стресором є незахищеність на робочому місці. Такий значний відсоток можна пояснити відсутністю захисних споруд, недостатньою підготовкою з питань безпеки та евакуації у разі обстрілу, відсутністю захисних засобів та надійних систем зв'язку і засобів сповіщення. Здебільшого в аптечних закладах немає укриття, працівники аптек зіштовхуються з високим ризиком обстрілів та руйнувань, що може призвести до травмувань або навіть і до загибелі працівників на робочому місці.

Для 47 % фахівців фактором стресу є повітряні тривоги, кількість яких у Харкові досягає 10-12 на добу і до 8 годин сумарно за часом. Сигнал небезпеки про повітряну загрозу потенційно знижує продуктивність роботи та здатність фахівців до концентрації й ухвалення рішень, а також може негативно впливати на психічне здоров'я та загальний стан емоційного благополуччя.

У дослідженні факторів, пов'язаних з обслуговуванням відвідувачів аптек, враховано,

що перебування у прифронтовому місті, постійна загроза обстрілів та велика кількість повітряних тривог суттєво впливають на емоційний стан мешканців міста. Відвідувачів аптек дуже часто можна віднести до конфліктних, тому що люди, які мають проблеми зі здоров'ям, особливо чутливі, часто нервують, бувають роздратовані або напружені та зазнають постійного стресу. У результаті в роботі фармацевтів виникають конфлікти, які негативно впливають на емоційний стан і обумовлюють розвиток стресу у фахівців, що відзначило 48 % опитаних. В аптечні заклади населення звертається не лише за фармацевтичною допомогою, а ще й досить часто за психологічною підтримкою. Унаслідок воєнних дій відвідувачі здебільшого перебувають у пригніченому стані і діляться своїми переживаннями з фармацевтами. Пригнічений психоемоційний стан однієї людини може негативно впливати на оточення, що підтверджують результати опитування, оскільки майже третина фармацевтів відчуває вплив емоційного настрою відвідувачів на них. А ще, крім фармацевтичної допомоги, працівники аптек дуже часто надають відвідувачам і психологічну підтримку, а іноді й першу долікарську допомогу.

Специфіка роботи фармацевтичних працівників передбачає особливі умови роботи: 59 % працівників аптек вказали на такий фактор, як неможливість залишити робоче місце. Основними причинами, через які фармацевти не можуть відлучитися, є те, що дуже часто в аптечних закладах спостерігається велика кількість відвідувачів,

утворюються черги, також в умовах дефіциту кадрів в аптеках зазвичай працює лише один фахівець, який весь час мусить перебувати на робочому місці. Крім того, на розвиток стресу у 56 % фахівців дуже впливає відсутність установлених повноцінних перерв. Під час опитування фахівцями були описані ситуації, коли можна зробити перерву під час робочого дня. Наприклад, перерва може бути, коли у торговельному залі немає відвідувачів. Якщо навіть один з фармацевтів, які є на зміні, пішов на перерву, а в аптеці виникла черга, то фахівець мусить повернутися на робоче місце, щоб не спричинити конфліктні ситуації через очікування в черзі та зберегти позитивний імідж аптеки.

Відсутність гарного (за тривалістю та якістю) відпочинку може підсилювати професійний стрес. Якщо людина працює надто багато годин, то існує ризик, що з часом продуктивність її роботи знизиться, оскільки втома неминуче дасть про себе знати. До найпоширеніших факторів, які призводять до стресу на робочому місці, належить надмірне робоче навантаження, що викликає фізичну та психологічну втому. Також 48 % аптекних працівників стверджують, що причиною стресу є тривалість робочого дня, 37 % відзначили перенавантаження як причину стресу.

Відповідно до результатів опитування фармацевтичних працівників щодо факторів стресу на робочому місці найменша кількість респондентів зазначила, що причиною стресу є конфлікти з керівником (19 %) та конфлікти в колективі (18 %). Це можна пояснити тим, що в умовах війни колективи аптек отримують додаткові стимули для підвищення згуртованості, коли усі працівники, від директора до асистента фармацевта, працюють як одна команда.

Безперечно, стреси в роботі фармацевтичних працівників є невід'ємною частиною професійної діяльності, однак кожен фахівець може мати власний погляд, яким чином боротися зі стресом. Під час анкетування було встановлено, які засоби боротьби зі стресом використовують фармацевти. Найбільш популярними є зустріч з родиною та/або друзями (31 %). Також фармацевти відзначили прогулянки на свіжому

повітрі (23 %), заняття хобі (21 %), читання книжок та перегляд фільмів (12 %), заняття спортом (11 %). 2 % опитаних згадали про вживання алкоголю для зменшення проявів стресу.

Отже, обґрунтована система стрес-менеджменту в аптекних закладах має стати засобом запобігання негативним наслідкам стресових ситуацій шляхом створення ефективних стратегій управління стресом та підтримки працівників у подоланні труднощів.

Стрес впливає не лише на фізичний та емоційний стан працівників, а ще й може погіршувати взаємодію з колегами та зменшувати рівень задоволення роботою. Тому на завершальному етапі дослідження нами було проаналізовано рівень задоволеності роботою фармацевтичних працівників. За результатами досліджень визначено, що переважна більшість фахівців (73 %) лише частково задоволена роботою в аптеці, 17 % роботою в аптеці взагалі не задоволені. І лише 10 % опитаних вказали, що роботою повністю задоволені. Відповідно до отриманих результатів можна зробити висновок, що фармацевтичні працівники мають досить низький рівень задоволеності роботою. Невдоволення роботою є одним з найважливіших факторів, який впливає на зниження продуктивності, змушує фармацевтів змінювати аптекну мережу та навіть спонукає переходити в іншу сферу діяльності. Зростаюче невдоволення роботою з-поміж фармацевтів, на жаль, стає все більш поширеним явищем і може мати серйозні наслідки для фармацевтичного бізнесу та суспільства.

На підставі результатів оцінки факторів, які обумовлюють появу симптомів стресу у фармацевтичних працівників, підтверджено актуальність запровадження стрес-менеджменту в аптекних закладах. Для мінімізації стресових ситуацій доцільно проводити оцінку ризику стресу та розробити комплексну систему стрес-менеджменту, спрямовану на зменшення або управління стресом у колективі аптеки. Наприклад, це може бути запровадження регулярних перерв для відпочинку, тренінги з технік релаксації та ефективного тайм-менеджменту, тренінги та навчання для персоналу з розвитку навичок емоційного інтелекту,

комунікативних навичок та способів ефективного вирішення конфліктів. Використання стрес-менеджменту дозволить знизити вплив стресу на персонал аптеки і покращити загальний рівень їх благополуччя та ефективності роботи.

Висновки. Доведено актуальність використання стрес-менеджменту в аптечних закладах на підставі результатів дослідження факторів стресу. Установлено, що 48 % фахівців часто відчують стрес на робочому місці. Виявлено основні симптоми стресу, притаманні роботі фармацевтичних працівників, якими є дратівливість та швидка втомлюваність. Визначено фактори, які впливають на розвиток стресу у фармацевтів, зокрема незахищеність на робочому місці, неможливість відлучитися та відсутність спланованих перерв. Найбільш популярним засобом, який використовують фармацевтичні працівники для боротьби зі стресом, є зустріч з родиною та/або друзями.

За результатами анкетування зроблено висновок, що значні навантаження та робота в екстремальних умовах негативно позначаються на психічному здоров'ї фармацевтичних працівників, що призводить до виникнення стресів. Під час воєнних дій застосування стрес-менеджменту в аптечних закладах є вкрай важливим, оскільки фармацевти можуть бути особливо напруженими, а стиль їх життя позбавленим засобів індивідуального відновлення або спокою.

Запровадження стрес-менеджменту в організації є актуальною та доцільною стратегією

з урахуванням сучасних умов робочого середовища та вимог до підтримки здоров'я й ефективності роботи фармацевтичних працівників. Застосування стрес-менеджменту створить умови, спрямовані на зменшення рівня стресу з-поміж аптечного персоналу та підвищення його адаптації до викликів професійної діяльності. Зниження рівня стресу дозволить працівникам зберігати концентрацію уваги, що сприятиме покращанню якості надання фармацевтичної допомоги, оскільки недоліки в управлінні стресом можуть призводити до втоми, вигорання, зниження мотивації та якості роботи фахівців.

Крім того, запровадження стрес-менеджменту сприяє поліпшенню психологічного клімату в аптечних закладах та підвищенню задоволеності працівників роботою. Стратегії управління стресом забезпечують створення сприятливого робочого середовища, де працівники відчуватимуть підтримку під час звернення до керівників або колег у разі стресових ситуацій, що може позитивно вплинути на їхню загальну задоволеність роботою.

Перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного дослідження обґрунтовано запровадження системи стрес-менеджменту в аптечних закладах. Перспективою подальшої роботи є розроблення та пропозиція алгоритму дій запровадження системи стрес-менеджменту в діяльність аптечних закладів.

Конфлікт інтересів: відсутній.

Перелік використаних джерел інформації

1. Мешкун Л. Вплив стрес-менеджменту на працездатність людини й управління персоналом в умовах війни. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 2(34). С. 77-87. DOI: 10.25140/2411-5215-2023-2(34)-77-87.
2. Burnout and the challenges facing pharmacists during COVID-19: results of a national survey / K. Johnston et al. *Int J of Clinical Pharmacy*. 2021. Vol. 43(3). P. 716-725. DOI: 10.1007/s11096-021-01268-5.
3. Chapman C., Wilson S., Wilson D., Dunkley K. National survey of pharmacists, intern pharmacists and pharmacy students in Australia: the nature and extent of stress and wellbeing: Australian pharmacy stress and well-being survey. *Int J Pharm Pract*. 2020. Vol. 28(4). P. 355-361. DOI: 10.1111/ijpp.12604.
4. Papathanasiou I. V. Work-related Mental Consequences: Implications of Burnout on Mental Health Status Among Health Care Providers. *Acta Inform Med*. 2015. Vol. 23(1). P. 22-28. DOI: 10.5455/aim.2015.23.22-28.
5. Толочко В. М., Міщенко І. В. Дослідження стресогенних чинників у професійній діяльності спеціалістів фармації. *Підготовка спеціалістів фармації в рамках концепції «Навчання протягом життя (Life Long Learning)»: наука, освіта, практика* : матеріали ІІ наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, м. Харків, 21-22 жовт. 2020 р. Харків : НФаУ, 2020. С. 98-101.
6. Пляка Л. В., Кайдалова Л. Г., Альохіна Н. В. Формування стресостійкості як складової психологічного здоров'я сучасного викладача. *Молодий вчений*. 2019. № 3(67). С. 144-148. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-3-67-29.

7. Палько Т. В. Професійний стрес: причини та наслідки. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. 2020. Т. 9, Вип. 13. С. 278-284.
8. Самолюк Н. М. Професійні стреси: причини та методи запобігання. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 164-174.
9. Гончар М. Ф. Формування та використання систем стрес-менеджменту на підприємствах. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 4. С. 257-262.
10. Василик Н. М. Впровадження та розвиток стрес-менеджменту в організації. *Ефективна економіка*. 2022. № 2. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.2.91.
11. Swati Rana. FIP encourages pharmacists to expand roles in “much needed” mental health services. *Pharmacy Business*. 2022. URL: <https://www.pharmacy.biz/news/fip-encourages-pharmacists-to-expand-roles-in-much-needed-mental-health-services/>.
12. Stress and substance abuse among workers during the COVID-19 pandemic in an intensive care unit: A cross-sectional study / D. Pestana et al. *PLoS One*. 2022. Vol. 17(2). P. e0263892. DOI: 10.1371/journal.pone.0263892.

References

1. Meshkun, L. (2023). Vplyv stres-menedzhmentu na pratsездatnist liudyny y upravlinnia personalom v umovakh viiny. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 2(34), 77-87. doi: 10.25140/2411-5215-2023-2(34)-77-87.
2. Johnston, K., O'Reilly, C. L., Scholz, B., Georgousopoulou, E. N., Mitchell, I. (2021). Burnout and the challenges facing pharmacists during COVID-19: results of a national survey. *Int J of Clinical Pharmacy*, 43(3), 716-725. doi: 10.1007/s11096-021-01268-5.
3. Chapman, C., Wilson, S., Wilson, D., Dunkley, K. (2020). National survey of pharmacists, intern pharmacists and pharmacy students in Australia: the nature and extent of stress and wellbeing: Australian pharmacy stress and well-being survey. *Int J Pharm Pract*, 28(4), 355-361. doi: 10.1111/ijpp.12604.
4. Papathanasiou, I. V. (2015). Work-related Mental Consequences: Implications of Burnout on Mental Health Status Among Health Care Providers. *Acta Inform Med*, 23(1), 22-28. doi:10.5455/aim.2015.23.22-28.
5. Tolochko, V. M., Mishchenko, I. V. (2020). Doslidzhennia stresohennykh chynnykiv u profesiinii diialnosti spetsialistiv farmatsii. *Pidhotovka spetsialistiv farmatsii v ramkakh kontseptsii "Navchannia protiahom zhyttia (Life Long Learning)": nauka, osvita, praktyka* : materialy II nauk.-prakt. internet-konf. z mizhnar. uchastiu, m. Kharkiv, 21-22 zhovt. 2020 r. Kharkiv.
6. Pliaka, L. V., Kaidalova, L. H., Alokina, N. V. (2019). Formuvannia stresostiikosti yak skladovoi psykholohichnoho zdorovia suchasnoho vykladacha. *Molodyi vchenyi*, 3(67), 144-148. doi: 10.32839/2304-5809/2019-3-67-29.
7. Palko, T. V. (2020). Profesiyni stres: prychny ta naslidky. *Aktualni problemy psykholohii*, 9, 13, 278-284.
8. Samoliuk, N. M. (2016). Profesiyni stresy: prychny ta metody zapobihannia. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka*, 1, 164-174.
9. Honchar, M. F. (2017). Formuvannia ta vykorystannia system stres-menedzhmentu na pidpriemstvakh. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy*, 4, 257-262.
10. Vasylyk, N. M. (2022). Vprovadzhenia ta rozvytok stres-menedzhmentu v orhanizatsii. *Efektivna ekonomika*, 2. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.2.91.
11. Swati, R. (2022). FIP encourages pharmacists to expand roles in “much needed” mental health services. *Pharmacy Business*. Available at: <https://www.pharmacy.biz/news/fip-encourages-pharmacists-to-expand-roles-in-much-needed-mental-health-services/>.
12. Pestana, D. V., Raglione, D., Junior, L. D., Liberatti, C. et al. (2022). Stress and substance abuse among workers during the COVID-19 pandemic in an intensive care unit: A cross-sectional study. *PLoS One*, 17(2), e0263892 doi: 10.1371/journal.pone.0263892.

Відомості про авторів:

Крутських Т. В., доктор фармацевтичних наук, завідувачка кафедри управління та забезпечення якості у фармації, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України (<https://orcid.org/0000-0001-7376-5328>). E-mail: tvkrut@ukr.net

Малий В. В., доктор фармацевтичних наук, завідувач кафедри фармацевтичного менеджменту та маркетингу, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України (<https://orcid.org/0000-0002-6028-1890>). E-mail: malyivladimir@gmail.com

Чегринець А. А., кандидат фармацевтичних наук, асистентка кафедри фармацевтичного менеджменту та маркетингу, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України (<https://orcid.org/0000-0002-1240-4489>). E-mail: annachehrynets@gmail.com

Рогуля О. Ю., кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармацевтичного менеджменту та маркетингу, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України (<https://orcid.org/0000-0001-5065-4545>). E-mail: rogulyaolga@gmail.com

Бондарєва І. В., кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармацевтичного менеджменту та маркетингу, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України (<https://orcid.org/0000-0003-2415-9780>). E-mail: iryna.bondarieva@gmail.com

Малініна Н. Г., кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри фармацевтичного менеджменту та маркетингу, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України (<https://orcid.org/0000-0001-7796-1924>). E-mail: malininanatala78@gmail.com

Information about authors:

Krutskikh T. V., Doctor of Pharmacy (Dr. habil.), professor, head of the Department of Management and Quality Assurance in Pharmacy, National University of Pharmacy of the Ministry of Health of Ukraine (<https://orcid.org/0000-0001-7376-5328>). E-mail: tvkrut@ukr.net

Malyi V. V., Doctor of Pharmacy (Dr. habil.), professor, head of the Department of Pharmaceutical Management and Marketing, National University of Pharmacy of the Ministry of Health of Ukraine (<https://orcid.org/0000-0002-6028-1890>). E-mail: malyivladimir@gmail.com

Chehrynets A. A., Candidate of Pharmacy (Ph.D.), teaching assistant of the Department of Pharmaceutical Management and Marketing, National University of Pharmacy the Ministry of Health of Ukraine (<https://orcid.org/0000-0002-1240-4489>). E-mail: annachehrynets@gmail.com

Rohulia O. Yu., Candidate of Pharmacy (Ph.D.), associate professor of the Department of Pharmaceutical Management and Marketing, National University of Pharmacy of the Ministry of Health of Ukraine (<https://orcid.org/0000-0001-5065-4545>). E-mail: rogulyaolga@gmail.com

Bondarieva I. V., Candidate of Pharmacy (Ph.D.), associate professor of the Department of Pharmaceutical Management and Marketing, National University of Pharmacy the Ministry of Health of Ukraine (<https://orcid.org/0000-0003-2415-9780>). E-mail: iryna.bondarieva@gmail.com

Malinina N. G., Candidate of Pharmacy (Ph.D.), associate professor of the Department of Pharmaceutical Management and Marketing, National University of Pharmacy of the Ministry of Health of Ukraine. (<https://orcid.org/0000-0001-7796-1924>). E-mail: malininanatala78@gmail.com

Надійшла до редакції 15.04.2024 р.